

รัชกาลที่ 6 กับหอพระสมุดสำหรับพระนคร: ศึกษาผ่านงานเขียนของบุคคลร่วมสมัย

กัญญิกา ศรีอุดม*

บทคัดย่อ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครในปี 2448 แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเพื่อจัดการหอพระสมุด โดยมีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ทรงดำรงตำแหน่งสภานายก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาหอพระสมุดสำหรับพระนครมาตั้งแต่ต้น

บทความนี้กล่าวถึงรัชกาลที่ 6 กับหอพระสมุดสำหรับพระนครผ่านงานเขียนของบุคคลร่วมสมัย ในฐานะที่ทรงเป็นผู้วางแบบอย่างการพัฒนาหอพระสมุดในระยะเริ่มต้น ผู้จัดหาสถานที่ตั้งหอพระสมุดเพื่อประโยชน์แห่งสาธารณชนเมื่อเสด็จอยู่ในพระราชสมภติ แม้เมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว หนังสือฉบับพิมพ์ในหอพระสมุดส่วนพระองค์ทำให้เห็นความเจริญของหอพระสมุด เมื่อแยกหอเก็บหนังสือตัวเขียนและฉบับพิมพ์ออกจากกัน จึงเรียกตึกถาวรวัตถุที่จัดเก็บและให้บริการหนังสือฉบับพิมพ์อันเป็นพระราชมรดกนี้ว่าหอพระสมุดวชิราวุธ

คำสำคัญ: พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หอพระสมุดสำหรับพระนคร, งานเขียนของบุคคลร่วมสมัย

Abstract

King Chulalongkorn established the Vajirāṅgana National Library in 1905. His Majesty appointed the Council of the National Library to manage this institute, with the Crown Prince Maha Vajiravudh as the President. Since then King Vajiravudh had great role in the development of the National Library.

The article is a study on King Rama VI and the National Library through contemporary persons' writings. At the beginning, His Majesty set the foundation for the Library arrangement. During his reign, the Permanent Building in Wat Mahadhatu was completed for public usage as the National Library. When King Vajiravudh passed away, all printed books in his private library were given to the National Library, and paved way for the growth of the National Library. The separation of the written

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

manuscripts and the printed books into 2 libraries, made His Majesty's printed books library, given to the National Library, named the Vajiravudh Library.

Keywords: King Vajiravudh, The National Library, Contemporary persons' writings

1. บทนำ

เมื่อ พ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้น ในวาระครบรอบร้อยปีแห่งวันพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สะท้อนถึงความเจริญของบ้านเมืองและอิทธิพลของตะวันตกที่มีต่อการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัย เมื่อนับถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2561) หอสมุดแห่งชาติได้ก่อตั้งมาแล้วกว่าร้อยปี แต่คนไทยไม่ได้สนใจรายละเอียดของหอสมุดแห่งชาติมากไปกว่าเรื่องราวที่กรมศิลปากรสรุปให้ทราบโดยย่อในหนังสือที่กล่าวถึงพัฒนาการของหอสมุดแห่งชาติ โดยใช้ข้อมูลในหนังสือที่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเคยรวบรวมไว้และเพิ่มเรื่องความก้าวหน้าของระบบจัดการหอสมุดอันทันสมัย

การจัดหอสมุดตามแนวทางบรรณารักษศาสตร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้มีผู้สนใจศึกษาบทบาทของสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครคนที่ 2 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมเดชมรพันธุ์-พ.ศ. 2453-2457) และ คนที่ 3 (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สภานายกหอพระสมุดฯ และสภานายกราชบัณฑิตยสภา-พ.ศ. 2457-2475) แต่ยังไม่ผู้ใดศึกษาบทบาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สภานายกหอพระสมุดฯ เมื่อแรกตั้ง (พ.ศ. 2448-2453) ครั้งที่ทรงดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ทั้งที่ทรงมีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานกิจการหอสมุดแห่งชาติและน่าจะปรากฏร่องรอยในเอกสารร่วมสมัย

2. วัตถุประสงค์และวิธีการศึกษา

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาความเป็นมาและพัฒนาการของหอพระสมุดสำหรับพระนคร อันเป็นพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งที่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ผ่านงานเขียนของบุคคลร่วมสมัย โดยมีสมมติฐานว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จไปทรงศึกษาอยู่ที่ยุโรป (พ.ศ. 2436-2445) จึงทรงตระหนักถึงความสำคัญของ “หอพระสมุดสำหรับพระนคร” ว่าเป็นหลักฐานแสดง “ความเจริญ” ของบ้านเมือง และทรงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาหอพระสมุดสำหรับพระนคร โดยทำงานประสานกับผู้สนใจศึกษาเรื่องของสยามในเวลานั้น

บทความนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ และนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ ส่วนหลักฐานสำคัญในการวิเคราะห์ตีความ ได้แก่ หนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร และราชบัณฑิตยสถาน สื่อสิ่งพิมพ์ร่วมสมัย และเอกสารจดหมายเหตุของกระทรวงศึกษาธิการ ณ สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ ท้าวสุกรี

3. การทบทวนวรรณกรรม

งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับประวัติหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร แต่เดิมเป็นผลงานของผู้รับผิดชอบเรื่องการจัดหอพระสมุด ทั้งหลักฐานร่วมสมัยและผลงานของข้าราชการกรมศิลปากรในเวลาต่อมา ที่มีอิทธิพลต่อผู้ศึกษาสาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ อย่างไรก็ตาม นับแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา

พบว่าผู้สนใจศึกษาเรื่องของหอพระสมุดวชิรญาณในเชิงประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอย่างน่าสนใจ

3.1 ผลงานร่วมสมัยของผู้รับผิดชอบเรื่องการจัดหอพระสมุด

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงได้รับเลือกตั้งให้เป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ ในปีที่ 8 (พ.ศ. 2432) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวและทรงทำนุบำรุงหอพระสมุดแห่งนี้อย่างเต็มที่ โดยมีพระเจ้านองยาเอธ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นเลขาธิการ จึงทรงรวบรวมรายละเอียดการดำเนินงานของหอพระสมุดวชิรญาณ และจัดทำ **รายงานหอพระสมุดวชิรญาณจำนวนปีที่ 8**¹ ซึ่งกรมศิลปากรใช้เป็นข้อมูลอธิบายความเป็นมาของหอสมุดแห่งชาติในระยะแรก เนื่องจากหอพระสมุดวชิรญาณเป็นแกนสำคัญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ที่ต่อมาพัฒนาเป็นหอสมุดแห่งชาติ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำให้หอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นสาธารณะสมบัติชัดเจนขึ้น เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ตีถึกถาวรวัตถุ ๓ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร และพระราชดำเนินไปทรงเปิดอาคารใหม่ในวันเสาร์ที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2459 ครั้งนั้นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครได้ทูลเกล้าฯ ถวาย **ตำนานหอพระสมุด หอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ แลหอสมุดสำหรับพระนคร**² อันเป็นเสมือนรายงานการดำเนินงานของหอพระสมุดสำหรับพระนครในระยะ 11 ปี นับแต่การก่อตั้งเมื่อปี 2448 จนถึงปีที่ย้ายออกจากตึกในพระบรมมหาราชวัง หนังสือเล่มนี้พรรณนาข้อมูลโดยละเอียด จนอาจกล่าวได้ว่า เป็น “คู่มือ” ให้กรมศิลปากรใช้ข้อมูลเหล่านี้จัดทำหนังสือประวัติความเป็นมาของหอสมุดแห่งชาติเล่มต่างๆ

หนังสือสองเล่มนี้แสดงความเชื่อมโยงระหว่างกรมสัมปาทิกหอพระสมุดวชิรญาณกับกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครอย่างน่าสนใจ เพราะผู้ที่เคยเป็นกรมสัมปาทิกหอพระสมุดวชิรญาณต่างได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครชุดแรก ดังนั้น กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณจึงมีประสบการณ์เรื่องการจัดหอพระสมุดและการพิมพ์หนังสือมาแล้วถึง 25 ปี ก่อนที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสนใจการค้นคว้าและเห็นความสำคัญของหนังสือว่า เป็นทั้งแหล่งข้อมูลและผลงานค้นคว้าเรื่องราวในอดีตของบ้านเมือง จึงถือเป็น “แกนนำ” สำคัญในการจัดหอพระสมุดสำหรับพระนคร คอยแบ่งปันและถ่ายทอดประสบการณ์ที่ได้พบเห็นเพื่อประโยชน์ในการเรียนรู้ของประชาชน เช่น คัดเลือกบทความจาก **วชิรญาณ** รวมพิมพ์เป็นหนังสือชุดต่างๆ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ เรื่องที่ต่างๆ

นอกจากหนังสือภาษาไทยแล้ว ดร.โอสคาร์ แฟรงเฟอเทอ (Dr. Oscar Frankfurter) บรรณารักษ์ใหญ่ ได้เขียนเรื่องหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ลงในหนังสือเกี่ยวกับสยามที่ชาวต่างประเทศจัดทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5³ ส่วนศาสตราจารย์อช เซเดส์ (Professor George Coedès) บรรณารักษ์พิเศษเขียน

¹ [กรมสัมปาทิกหอพระสมุดวชิรญาณ] *รายงานหอพระสมุดวชิรญาณจำนวนปีที่ 8* กรุงเทพฯ: [ม.ป.ท.] รัตนโกสินทรศก 109 (พ.ศ. 2433)

² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. (2459). *ตำนานหอพระสมุด หอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ แลหอสมุดสำหรับพระนคร* พระนคร: โสภณพิพิธรัตนาคาร.

³ Oskar Frankfurter, (1908). “The National Library” in Wright. Arnold; Breakspear, Oliver T. *The Twentieth Century Impressions of Siam*, London, Lloyds Greater Britain Publishing Company. pp. 247–251.

หนังสือแนะนำหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเป็นภาษาอังกฤษ¹ โดยใช้ข้อมูลเดียวกันกับ **ตำนานหอพระสมุดฯ** เพื่อให้ชาวต่างประเทศที่มาเยือนหอพระสมุดฯ ได้ทราบความเป็นมาและบริการต่างๆ โดยมีภาพประกอบจำนวนมากที่น่าสนใจคือพระบรมสาทิสลักษณ์และพระสาทิสลักษณ์ของสภานายกฯ ทุกพระองค์ รวมทั้งภาพถ่ายจารึก หนังสือฉบับเขียนและฉบับจาร สิ่งของสำคัญที่น่าสนใจอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ผู้ค้นคว้าชาวไทยอาจไม่สนใจหนังสือของเซดส์มากนัก เนื่องจาก **ตำนานหอพระสมุดฯ** มีรายละเอียดมากกว่าและอ่านเข้าใจได้ง่ายกว่า จึงอาจจะพลาดข้อมูลร่วมสมัยที่น่าสนใจเกี่ยวกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร นั่นคือ บทความเรื่อง “ความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร”² ที่เซดส์อ้างถึงในบทแนะนำตอนต้น

3.2 ผลงานของข้าราชการกรมศิลปากร

ข้าราชการกรมศิลปากรเรียบเรียงประวัติหอสมุดแห่งชาติในวาระอันเป็นมงคลที่เกี่ยวข้องกับหอสมุดแห่งชาติ ได้แก่ งานพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี เมื่อ 5 พฤษภาคม 2509³ อันเป็นจุดเริ่มต้นของหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน แม้นมาส ขวลิต บรรณารักษ์หอสมุดแห่งชาติ กล่าวถึงประวัติองค์กร โดยแบ่งเนื้อหาเป็น 3 ภาค ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติในอดีต (ก่อนตั้งราชบัณฑิตยสภาในปี 2469 กับก่อนการย้ายที่ตั้งในปี 2509) หอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน (การจัดพื้นที่ในอาคารหลังใหม่ ความก้าวหน้าในเชิงบรรณารักษศาสตร์ และโครงสร้างขององค์กรขณะนั้น) และการก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี จังหวัดพระนคร วันที่ 20 ตุลาคม 2506 (บันทึกเหตุการณ์อันเป็นจุดเริ่มต้นของหอสมุดแห่งชาติ) หนังสือเล่มนี้เป็นแบบอย่างให้กรมศิลปากรใช้จัดทำหนังสือประวัติหอสมุดแห่งชาติเล่มต่อๆ มา โดยเพิ่มเรื่องราวระบบงานด้านบรรณารักษศาสตร์ที่พัฒนาก้าวหน้าขึ้นในแต่ละครั้ง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมีพระชนมายุเสมอกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี 2528 กรมศิลปากรจัดทำ **หอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน**⁴ ตามแบบแผนของแม้นมาส ขวลิต ต่อมา ในวาระที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครบ 100 ปี กรมศิลปากรจัดทำ **หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร**⁵ “เพื่อเผยแพร่พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระมหากษัตริย์คุณอันกล้าส้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ต่อหอสมุดแห่งชาติ หลังจากทีพระองค์เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรกิจการหอสมุดแห่งชาติอังกฤษและหอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศส ปีพุทธศักราช 2440 และเมื่อเสด็จนิวัตพระนครปีพุทธศักราช 2448 ทรงมีพระบรมราชโองการตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาแก่ประชาชน”⁶ โดยนำเอกสารจดหมายเหตุกับสิ่งพิมพ์ร่วมสมัย มาใช้ประกอบการอธิบายเรื่องนโยบายและการบริหารงานของหอพระสมุดฯ (พ.ศ. 2448-2476) ก่อนการแบ่งส่วนราชการใหม่ในกระทรวงธรรมการ ซึ่งทำให้หอพระสมุด

¹ George Coedès. (1924). “Introductory Note,” in *The Vajirañāna National Library*. Bangkok: Bangkok Times Press.

² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, (2464). “ความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร” ใน *ดุสิตสมิต* ฉบับพิเศษเฉลิมพระชนมพรรษา. หน้า 15-49.

³ แม้นมาส ขวลิต. (2509). *ประวัติหอสมุดแห่งชาติ* พระนคร: ศิวพร.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ. (2528). *หอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สหประชาพานิชย์.

⁵ *หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร*. (2543). ราชบุรี: กรมศิลปากร.

⁶ อาวุธ เงินชูกลิ่น, “คำนำ” ใน *หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร*. เพ็ญอ้าง, หน้า 5.

สำหรับพระนคร มีฐานะเป็น “กองหอสมุด” ในกรมศิลปากร¹ เมื่อหอพระสมุดแห่งชาติก่อตั้งมาครบร้อยปี ใน พ.ศ. 2548 สำนักหอสมุดแห่งชาติได้จัดทำ **100 ปี หอสมุดแห่งชาติ**² เพื่อกล่าวถึงบทบาทหน้าที่และภารกิจของหอสมุดแห่งชาติ โดยเลือกสรรบทความจาก **หอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน** มารวมพิมพ์ระบุชื่อผู้เขียนอย่างชัดเจน และนำเสนอความก้าวหน้าด้านบรรณารักษศาสตร์

ข้าราชการกรมศิลปากรสนใจพัฒนาการของหน่วยงาน ที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากหอพระสมุดวชิรญาณ ตั้งแต่ปี 2424 และทำหนังสือที่ระลึกในวาระต่างๆ คนไทยจึงรับทราบเรื่องของ “หอสมุดแห่งชาติ” ในปัจจุบันตามคำอธิบายของกรมศิลปากร โดยมีได้เชื่อมโยงความสำคัญของหอสมุดแห่งชาติกับความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาในสังคมไทย รวมทั้งการสร้างชาติสมัยใหม่

3.3 การศึกษาด้านบรรณารักษศาสตร์

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเป็นการจัดหอสมุดของไทยตามแนวทางบรรณารักษศาสตร์สมัยใหม่ ดังนั้น การศึกษาประวัติและผลงานของสภานายก ที่มีความสำคัญต่อพัฒนาการของหอพระสมุดสำหรับพระนครจึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจสำหรับ เอมอร์ เจริญรัต³ กับ วรพจน์ วีรพลิน⁴ นิสิตบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ศึกษาบทบาทและผลงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ กับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงเป็นกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครชุดแรกและเป็นสภานายกหอพระสมุดฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่าทรงเกี่ยวข้องกับพัฒนาการหอพระสมุดฯ มาตั้งแต่ต้น จึงเป็นความพยายามที่จะอธิบายบทบาทและความสำคัญของสภานายกที่มีต่อการพัฒนาหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครอย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า ยังไม่มีผู้ใดศึกษาบทบาทของสภานายกฯ พระองค์แรก

3.4 การศึกษาประวัติศาสตร์ทางภูมิปัญญา

ขณะที่คนไทยยังไม่ตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างรัฐสมัยใหม่ พบว่า แพทริก จอร์รี (Patrick Jory) ศึกษาหอพระสมุดสำหรับพระนครกับการสร้างชาติ เมื่อ พ.ศ. 2543⁵ โดยวิเคราะห์ว่า “หอสมุด” เป็นสัญลักษณ์ของ “ความเจริญ” และเป็นที่รวบรวมความรู้เพื่อสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติ ดังนั้นกระบวนการรวบรวม เก็บรักษา แยกประเภทหนังสือ เพื่อจำแนกความรู้ จัดทำหนังสือฉบับพิมพ์ จนกระทั่งมีประวัติศาสตร์และวรรณคดีฉบับ “มาตรฐาน” ที่ “โบราณคดีสโมสร” รับรองความถูกต้อง จึงเป็นพื้นฐาน

¹ “พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบกรมในกระทรวงธรรมการ พุทธศักราช 2476” ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 50 ตอนที่ 0 ก (23 พฤษภาคม 2476): 233.

² สำนักหอสมุดแห่งชาติ. (2548). *100 ปี หอสมุดแห่งชาติ*. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.

³ เอมอร์ เจริญรัต. (2511). *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: พระนิพนธ์และผลงานพัฒนาหอสมุดแห่งชาติของพระองค์*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

⁴ วรพจน์ วีรพลิน. (2525). *พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์: พระประวัติและผลงานที่เกี่ยวข้องกับหอสมุดแห่งชาติ*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

⁵ Patrick Jory, (2000). “Books and the Nation: The Making of Thailand’s National Library” *Journal of Southeast Asian Studies*. 31, 2 (September 2000): 351–377.

สำคัญของการสร้างชาติไทยเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จอร์จกล่าวว่ หอพระสมุดสำหรับพระนครเกิดขึ้นในช่วงที่ราชสำนักสยามเผชิญภัยคุกคามจากตะวันตก จึงปฏิรูปบ้านเมืองตามแบบอย่างตะวันตก โดยโยงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ขณะที่มีการตั้งสมาคมแห่งความรู้เพื่อรวบรวมเรื่องเกี่ยวกับพื้นที่ต่างๆ ในดินแดนอาณานิคม เช่น สำนักฝรั่งเศษแห่งปลายบุรพทิศ (ค.ศ. 1898) ที่จัดทำหนังสือแล้วจัดการหอสมุด จอร์เจียบเคียงสมาคมแห่งความรู้กับสยามสมาคมในไทย แต่ไม่คิดว่าสยามสมาคมมีบทบาทต่อสังคมไทยมากนักเพราะจัดทำวารสารภาษาอังกฤษ ในขณะที่หนังสือของหอพระสมุดสำหรับพระนครมีความสำคัญต่อการสร้างชาติไทย จอร์จจึงให้ความสำคัญกับความเป็นมาของหอพระสมุดฯ และ “หนังสือ” ฉบับเขียนฉบับจารแบบดั้งเดิม และที่หอพระสมุดฯ จัดพิมพ์เป็นฉบับ “มาตรฐาน” ผู้เขียนเห็นด้วยว่า หนังสือและหอพระสมุดฯ มีความสำคัญต่อการสร้างรัฐสมัยใหม่ และสยามสมาคมมีบทบาทต่อการศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมของไทยมีใช่น้อย เพราะสยามสมาคมกับหอพระสมุดสำหรับพระนครร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดและแบ่งปันความรู้ระหว่างกัน ปรากฏร่องรอยในงานเขียนร่วมสมัยของทั้งสองหน่วยงาน เช่น เรื่อง “เที่ยวที่ต่างๆ”

ในปี 2547 ประจักษ์ ก้องกีรติ แปลเก็บความผลงานของจอร์เจียเผยแพร่เป็นภาษาไทย¹ น่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้ ธนพงศ์ จิตต์สง่า² ศึกษาเรื่องหอพระสมุดวชิรญาณและบทความใน **วชิรญาณ กับ วชิรญาณวิเศษ** โดยวิเคราะห์ลักษณะหอพระสมุดที่เป็น “ครึ่งสโมสรและครึ่งห้องสมุด” ตามพระนิพนธ์พระเจ้านั่งยาเออกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (พระอิสริยยศในขณะนั้น) จึงอธิบายโดยเทียบเคียงกับสโมสรต่างๆ ในพระนครตามเอกสารร่วมสมัย ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพกิจกรรมทางสังคมในพระนครอย่างน่าสนใจ อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์และพระเจ้านั่งยาเออ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ ผู้ทรงริเริ่มให้ตั้ง “หอพระสมุดวชิรญาณ” เคยเสด็จไปเยือนสโมสรเอเชียติก (The Asiatic Society) ที่กัลกัตตา ซึ่งเป็นสมาคมแห่งความรู้ ที่มีห้องสมุดและพัฒนาพิพิธภัณฑ์สถานของอินเดียในเวลาต่อมา³ จึงน่าจะเป็นแบบอย่างของหอพระสมุดวชิรญาณมากกว่าสโมสรอื่นๆ ที่กล่าวถึงในงานวิจัยนี้ นอกจากนี้ ธนพงศ์ จิตต์สง่าวิเคราะห์เนื้อหาในสิ่งพิมพ์ของหอวชิรญาณได้อย่างน่าสนใจ สะท้อนบทบาทของหอพระสมุดวชิรญาณที่มีต่อกระบวนการศึกษาค้นคว้าของชนชั้นนำสยามและการสร้างความทันสมัยในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เป็นอย่างดี

แม้จะมีผู้ศึกษาความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับหอพระสมุดอย่างน่าสนใจ ก็เป็นเรื่อง “หนังสือ” กับบทบาทของหอพระสมุดวชิรญาณ อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร แต่ยังมีได้พิจารณาเชื่อมโยงถึงการวางรากฐานงานหอพระสมุดสำหรับพระนครในเบื้องต้น ซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงมีบทบาทสำคัญมิใช่น้อย ฉะนั้น การนำข้อมูลร่วมสมัยมาศึกษาพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร จะช่วยให้เห็น “ภาพ” หอพระสมุดสำหรับพระนครในระยะแรกได้ชัดเจนขึ้น นับเป็นการขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเช่นกัน

¹ ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2547). (แปลเก็บความ) “สืบสาวกำเนิดหอสมุดแห่งชาติ: หนังสือกับความเป็นชาติ” *ศิลปวัฒนธรรม* 25, 9 (กรกฎาคม 2547): 112-123.

² ธนพงศ์ จิตต์สง่า. (2552). *วชิรญาณ กับ การแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2427-2448*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

³ สัจฉิทานนท์ สหาย. (2559). *ยุวกษัตริย์รัชกาลที่ 5 เสด็จอินเดีย*, (กัญฉิกา ศรีอุตม แปลจาก Sachchidanand Sahai, *INDIA in 1872: As Seen by a Siamese*. Delhi: B.R. Publishing Corporation, 2003) กรุงเทพฯ: มติชน.

4. ผลการศึกษา

การศึกษาบทบาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ผ่านงานเขียนของบุคคลร่วมสมัยนี้ เป็นการอนุมานเอาจากการอ่านหลักฐานร่วมสมัย โดยที่ยังมิได้หาหลักฐานที่ชัดเจนมาสนับสนุน

ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า

1. ภูมิหลังทางการศึกษาและประสบการณ์ที่ทรงได้รับขณะที่เสด็จไปทรงพระอักษรในทวีปยุโรปมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาหอพระสมุดสำหรับพระนครในสยาม
2. การตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครและความก้าวหน้าของหอพระสมุดฯ มีความเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางภูมิปัญญาในโลกสมัยนั้น ได้แก่ การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศตั้งแต่รัชกาลที่ 4 การก่อตั้งสยามสมาคมในสมัยรัชกาลที่ 5 และการดำเนินงานของทั้งสองหน่วยงานในรัชกาลที่ 6
3. พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นงานเขียนร่วมสมัยที่สะท้อนว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาหอพระสมุดสำหรับพระนคร

5. การอภิปรายผล

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงศึกษาวิชาการในยุโรปนานกว่า 9 ปี ทรงพระราชนิพนธ์ **War of the Polish Succession**¹ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา จึงน่าจะทรงคุ้นเคยกับระบบห้องสมุด ตลอดจนกิจกรรมในสมาคมแห่งความรู้ต่างๆ และการจัดแสดงสิ่งของต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง International Exhibition อันเป็นกิจกรรมสำคัญของโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งสะท้อนความสำเร็จของการปฏิวัติอุตสาหกรรม การทำความรู้จักกับประเทศต่างๆ ทั่วโลก เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศ โดยการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงพร้อมกับเอกสารประกอบ เช่น บัญชีแสดงสิ่งของที่ตั้งแสดง หนังสือแนะนำข้อมูลของบ้านเมือง จึงสังเกตเห็นความเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมสำคัญต่างๆ รวมทั้งการตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครในสยาม

5.1 พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับการจัดหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทรงศึกษาวิชาการด้านการทหารและการพลเรือนในอังกฤษ ระหว่าง พ.ศ. 2436-2445 สันนิษฐานว่า น่าจะทรงคุ้นเคยกับสิ่งอำนวยความสะดวกทางการศึกษาอย่างห้องสมุด จึงทรงสั่งซื้อหนังสือมาใช้ในห้องสมุดส่วนพระองค์เป็นจำนวนมาก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานให้แก่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร²

5.1.1 ประสบการณ์ในต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการทำหนังสืออธิบายราชอาณาจักรสยาม

ตลอดระยะเวลา 9 ปี ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในยุโรป ทั้งในฐานะสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงคุ้นเคยกับวิถีชีวิต

¹ Crown Prince of Siam. (1901). *War of the Polish Succession* Oxford: Blackwell.

² “ประกาศพระราชทานสมุดส่วนพระองค์ ของสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร” (2468). *ราชกิจจานุเบกษา* ปีที่ 42 ตอนที่ 0 ง (17 มกราคม 2468): 3206-3207.

ค่านิยม และธรรมเนียมปฏิบัติของคนกลุ่มต่างๆ ในยุโรปเป็นอย่างดี ทั้งเมืองใหญ่ที่มีสาธารณูปโภคอันทันสมัย ชนบทที่สงบเงียบ เมืองตากอากาศในรูปแบบต่างๆ เมืองมหาวิทยาลัยและสถาบันทหาร ตลอดจนกิจกรรมในเทศกาลต่างๆ รวมทั้งราชสำนักต่างๆ ในยุโรป เพราะทรงปฏิบัติพระราชกิจในการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศในงานพระราชพิธีสำคัญหลายครั้ง

ระหว่างที่ประทับอยู่ในยุโรป สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เจ้าฟ้ามหาดุสิตานุฉัตร น่าจะทรงคุ้นเคยกับการตั้งแสดงสิ่งของอันมีกำเนิดจากประเทศต่างๆ ที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า International Exhibition เพราะช่วงที่ประทับอยู่ในยุโรป มีกิจกรรมเช่นนี้เกิดขึ้นบ่อยครั้ง เช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกในปี 2440 มีการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์นานาชาติ 2 แห่งที่กรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยียม และกรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปทอดพระเนตรงานแสดงเหล่านั้นแล้ว ขณะประทับอยู่ ณ กรุงปารีส ได้ทรงยืนยันกับคณะกรรมการจัดแสดงสิ่งของ ในปี 2443 (ค.ศ. 1900) ว่า สยามจะส่งของไปตั้งแสดง แม้จะทรงตอบรับคำเชิญเพื่อรักษาทางพระราชไมตรีในเบื้องต้นไปแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. 2437 ก็ตาม¹

แม้จะยังมีได้ค้นรายละเอียด แต่ผู้เขียนสันนิษฐานว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จไปทอดพระเนตรการแสดงเมื่อ พ.ศ. 2440 ส่วนในปี 2443 การแสดงที่กรุงปารีสจัดแสดงนานถึง 7 เดือน (15 เมษายน-12 พฤศจิกายน 2443) จึงน่าจะเสด็จไป “ตรวจงาน” อยู่บ้าง เพราะสยามส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในอาคารต่างๆ รวมทั้งศาลาไทยที่หอไอเฟล อันเป็นจุดนัดพบในปี 1900 และที่ตั้งแสดงบ้านเรือนของนานาชาติประเทศ ในคราวนั้น สยามได้รวบรวมข้อมูลทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของตั้งแสดง จัดทำหนังสือที่ให้ข้อมูลทั่วไปและข้อมูลอันทันสมัยของสยาม สถิติการค้า รวมทั้งการตั้งแสดงสิ่งของ ณ กรุงปารีส²

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงสำเร็จการศึกษาและเสด็จนิวัตพระนคร ในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2445 ได้เสด็จข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกไปเยือนสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และฮ่องกง เสด็จถึงพระนคร ในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2445 ได้ทอดพระเนตรสถานที่สำคัญต่างๆ เช่น “หอสมุดใหญ่สำหรับเมือง” (ห้องสมุดรัฐสภาอเมริกัน) สถานที่จัดแสดงพิพิธภัณฑ์นานาชาติ เมืองเซ็นต์หลุยส์ สหรัฐอเมริกา³ ทรงตอบรับว่าสยามจะเข้าร่วมส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่เมืองเซ็นต์หลุยส์และทรงพบกับโพรเฟสเซอร์กอร์ (Professor Gore) แห่งมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ต่อมาได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นผู้แทนสยามในการตั้งแสดงนี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นสภานายกจัดเตรียมสิ่งของตั้งแสดง ทรงมอบหมายให้นาย เอ. เซซิล คาร์เตอร์ (Mr. A. Cecil Carter) ข้าราชการกระทรวงธรรมการ เป็นเลขาธิการ คณะทำงานและบรรณาธิการรวบรวมบทความที่ข้าราชการในกระทรวงทบวงการต่างๆ ค้นคว้าและเรียบเรียง โดยส่งไปพิมพ์ที่สหรัฐอเมริกาในปี 2446 เพื่อให้เป็นหนังสือประกอบการตั้งแสดงดังกล่าว⁴ ผู้เขียนบทความส่วนใหญ่เป็นชาวต่างประเทศที่อาจกล่าวได้ว่า เป็นประชาคมแห่งความรู้ในพระนครสมัยนั้น

¹ กัญจิกา ศรีอุดม. (2549). บทที่ 2 “เอกซิบิเชน” ของสยาม: แนวคิดและกระบวนการสมัยใหม่แบบตะวันตก ใน จาก ‘นาเชนแนล เอกซิบิ-ชัน’ ถึง ‘สยามรัฐพิพิธภัณฑ์’: ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

² *Le Royaume de Siam: Notice Historique, Economique, et Statistiques*. Paris: Imprimerie Industrielle et artistique. (1900).

³ พระยาศรีวรวงศ์, (2459). *นิวัตพระมหานครโดยวิถีรอบพิภพ*. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย.

⁴ A. Cecil Carter, (1904). “Introduction,” in *The Kingdom of Siam*. New York and London: Knickerbocker Press, และ กัญจิกา ศรีอุดม, เพิ่งอ้าง.

5.1.2 ประชาคมแห่งความรู้ในสยามและพัฒนาการของหอพระสมุดสำหรับพระนคร

หอพระสมุดวชิรญาณ ที่บรรดาพระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2424 เป็นสโมสรแห่งความรู้ที่สนับสนุนการศึกษา ค้นคว้า และฝึกเขียนบทความในประเด็นต่างๆ แล้วจัดพิมพ์หนังสือ **วชิรญาณ** เพื่อเผยแพร่ความรู้ในหมู่สมาชิก ที่ผลัดกันเป็นกรรมการทำหน้าที่ต่างๆ เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จนิวัตพระนครแล้ว ทรงได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นสภานายกเพื่อเตรียมการจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่สหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2447 และทรงได้รับการเลือกตั้งให้เป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. 2446 ด้วย¹

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้ตั้ง “หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร” ในปี 2448² ได้พระราชทานตราตั้งกรรมการ 5 นาย มีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเป็นสภานายก จึงทรงกำหนดระเบียบปฏิบัติ ดังที่สภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวที่เสด็จพระราชดำเนินเปิดหอพระสมุดใหม่ความว่า “...ในเวลาเมื่อได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงเป็นประธานในที่ประชุมกรรมการนั้น ได้ทรงพระราชดำริห์ระเบียบการต่างๆ ซึ่งสมควรจะจัดในหอพระสมุดฯ วางลงไว้เป็นกำหนด แล้วทรงจัดการหอพระสมุดฯ มาตามระเบียบนั้น... ในครั้งกรมพระสมมตอมรพันธุ์เป็นสภานายกก็ดี ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้าสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งนี้มาก็ดี ก็ได้ปฏิบัติตามระเบียบการซึ่งได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงพระราชดำริห์ไว้ หอพระสมุดฯ จึงมีความเจริญขึ้นโดยลำดับมาทุกสิ่งทุกอย่าง”³ การที่ได้ทรงพระราชดำริห์ไว้ในเบื้องต้น สันนิษฐานว่า เริ่มจากการสำรวจหนังสือที่อยู่ในหอพระสมุด แล้วจำแนกว่า มีประเภทใดบ้าง เพื่อจะได้วางแผนการพัฒนาต่อไป

งานลำดับต่อมา คือ การหาผู้รู้เรื่องกิจการหอพระสมุดมาจัดการวางระบบ ดร. โอสถาร์ แพรงเฟอเทอ ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ ชาวเยอรมัน เป็นเลขาธิการกิตติมศักดิ์คนแรกของสยามสมาคม ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นบรรณารักษ์ใหญ่ ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศสงครามกับเยอรมนี ในวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 ดร.โอ. แพรงเฟอเทอ เป็นชนชาติศัตรู จึงต้องออกจากตำแหน่งรัฐบาลสยามจึงขอให้ ศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ จากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ กรุงฮานอย ทำหน้าที่บรรณารักษ์พิเศษและเลขานุการต่างประเทศ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร นานถึง 13 ปี (1 มกราคม 2460-31 ธันวาคม 2472) ต่อมา เมื่อรัฐบาลสยามประสบปัญหาด้านการคลัง จำต้องยุบเลิกตำแหน่งดังกล่าวนับแต่วันที่ 1 มกราคม 2472⁴ ศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ จึงได้รับพระราชทานบำนาญและกลับไปทำงานที่ฮานอยเช่นเดิม บรรณารักษ์ชาวต่างประเทศทั้งสองได้วางรากฐานการดำเนินงานมาประมาณ 24 ปี นับแต่ พ.ศ. 2448-2472 ทั้งยังได้เตรียมสร้างบรรณารักษ์คนไทยไว้ก่อนแล้ว เจ้าพนักงานหอพระสมุดฯ จึงสืบทอดงานต่อไปได้

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, *ตำนานหอพระสมุดฯ*, หน้า 24.

² “ประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร รัตนโกสินทรศก 124” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 22 ตอนที่ 24 (15 ตุลาคม 124 (พ.ศ. 2448)): 619-621.

³ “คำกราบบังคมทูลในการเปิดหอพระสมุดฯ ใหม่ พ.ศ. 2459” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 33 ตอนที่ 14 (14 มกราคม 2459): 2857-2858.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานเลขานุการกรมศิลปากร ราชบัณฑิตยสถาน เรื่องเบญจบำนาญของศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ (สจช. ศบ. 0701.7/70) 24 ธันวาคม 2472.

กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครได้วางแผนพัฒนาบุคลากรไว้ชัดเจน โดยเลือกเฟ้นผู้มีความรู้ความสามารถในกิจการหอพระสมุด สนใจการค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับสยาม และมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางวิชาการกับต่างประเทศ มาทำหน้าที่บรรณารักษ์ใหญ่หอพระสมุดสำหรับพระนครและเลขานุการฝ่ายต่างประเทศของกรรมการฯ ขณะเดียวกัน ได้วางแผนพัฒนาบุคลากรโดยให้ทุนนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาบรรณารักษศาสตร์ที่ฝรั่งเศส ได้แก่ นายเทพ จูฑานนท์ (ต่อมาเป็น ขุนเทพบรรณากร) กับ หม่อมเจ้าศุภรพรรณดิศ ดิศกุล¹ เมื่อเซเดสกลับไปปฏิบัติงานที่สยามอยู่นั้น นายเทพ จูฑานนท์ กลับมารับราชการแล้ว ส่วนหม่อมเจ้าศุภรพรรณดิศ ดิศกุล ยังทรงศึกษาอยู่ในยุโรป

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ทรงวางแผนจัดการหอพระสมุดเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชนอย่างชัดเจน โดยจัดหาสถานที่โอ่งเหมาะแก่การจัดเก็บเอกสารและหนังสือ อันเป็นมรดกของชาติ ตั้งอยู่ในบริเวณที่ประชาชนเข้าถึงได้ง่ายกว่าพระบรมมหาราชวัง คือ ตึกกรมทบนหน้าพระธาตุ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์ดิศพลาด ทรงออกแบบเป็นอาคารถาวรในวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ด้านที่ติดกับท้องสนามหลวง เรียกว่า “สังฆิเสนาศน์ราชวิทยาลัย” เป็นที่เล่าเรียนของพระภิกษุสามเณร หากมีงานพระศพซึ่งต้องปลุกพระเมรุใหญ่ในท้องสนามหลวง จะใช้ตึกวิทยาลัยนั้นเป็นที่ตั้งพระศพในเวลางาน โดยจะปลุกแต่พระเมรุน้อยที่ท้องสนามหลวงเป็นที่พระราชทานเพลิง แต่การนี้ก่อสร้างค้างไว้ไม่แล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตึกที่ยังค้างอยู่นั้นให้แล้วเสร็จ โดยปรับลดการตกแต่งอาคารจากอาคารทรงปราสาทสามยอด ให้เป็นอาคารหลังยาว² สันนิษฐานว่า อาจมีการใช้พื้นที่ในลักษณะที่จำลองไว้ด้านล่างนี้

48	47	46	45	44	43	42	41	40	39	38	37	36	35	34	33	32	31	30	29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	...	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1																					
ห้องลงทบทวนเลข หอ										ห้องหนังสือภาษาไทย หอ										ห้องบรรณาร ๖ หอ										ห้องบันไดใหญ่										ห้องหนังสือภาษาบาลี ๑๑ หอ										ห้องสมุด ๓๓										ห้องหนังสือภาษาต่างประเทศ									
																				3 หอ																				บัญชี ๕๖										10 หอ																			

ในเบื้องต้น หอพระสมุดฯ แบ่งหนังสือเป็น 2 แผนก ได้แก่ แผนกหนังสือภาษาต่างประเทศ (รวมทั้งภาษาสันสกฤต) กับแผนกหนังสือภาษาไทย บรรณารักษ์จัดหาหนังสือจากต่างประเทศโดยการแลกเปลี่ยนกับสมาคมและหอสมุดในต่างประเทศ แผนกหนังสือภาษาไทยในเบื้องต้นจัดเก็บหนังสือจากหอพระสมุดวชิรญาณ หอพระมณเฑียรธรรม และหอพุทธศาสนสังคหะ ส่วนห้องบันไดใหญ่ คือบริเวณมุขกลางที่มีบันไดใหญ่เข้าสู่หอพระสมุดฯ ได้จากวัดมหาธาตุและถนนหน้าพระธาตุ ใช้เก็บรูปเขียนและรูปถ่าย สำหรับบริเวณเฉลียงตอนใต้ เป็นที่ไว้ตู้ตำราต่างๆ รวมทั้งศิลาจารึก³

¹ แม้นมาส ชวลิต. *ประวัติหอสมุดแห่งชาติ*. หน้า 49.

² สจข. ศบ.0701.6/253 ตำนานและรายงานหอพระสมุดสำหรับพระนคร

³ เรื่องเดิม

เมื่อมีพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ พ.ศ. 2465 กำหนดให้โรงพิมพ์ต้องส่งหนังสือทุกชนิด รวมทั้งแบบฟอร์มและป้ายตราสินค้าต่างๆ มาให้หอพระสมุดฯ อย่างละ 2 ฉบับ หอพระสมุดฯ มีหนังสือมากขึ้น จึงปรับเปลี่ยนการใช้พื้นที่ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น สันนิษฐานว่าแผนผังการใช้พื้นที่ภายในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครที่จัดใหม่ น่าจะมีลักษณะเช่นนี้

48	47	46	45	44	43	42	41	40	39	38	37	36	35	34	33	32	31	30	29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	---	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1																														
หนังสือเขียน/จาร โบราณคดี								วรรณคดี				ธรรมคดี				ห้องทรงงานฯ			กรรมกร			ห้องบันไดใหญ่			จดหมายเหตุ			ภาษาบาลี			เขียน/จาร			ห้องสมุดทาง			ห้องอ่านหนังสือ			4 ห้อง			ในบริเวณ			8 ห้อง			ฉบับพิมพ์ 5 ห้อง			ฉบับพิมพ์ 3 ห้อง			3 ห้อง			3 ห้อง			3 ห้อง			4 ห้อง			อรรถกถาแปล 7 ห้อง			บัญชี			เข้า			หนังสือภาษาต่างประเทศ 10 ห้อง		

ปริมาณหนังสือฉบับพิมพ์ที่มีเพิ่มมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้พื้นที่ในตึกถาวรวัตถุไม่เพียงพอที่จะจัดเก็บทั้งหนังสือต้นฉบับตัวเขียนและหนังสือฉบับพิมพ์ได้ ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพื้นที่ในพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งหมดให้เป็นพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร และพระราชทานหนังสือในห้องสมุดส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนครด้วย จึงปรับเปลี่ยนพื้นที่ในตึกถาวรวัตถุอีกครั้ง โดยย้ายหนังสือตัวเขียนและจารีออกไปจัดเก็บ ณ พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน แยกเป็นหอพระสมุดวชิรญาณ ส่วนหนังสือฉบับพิมพ์ทั้งหมด รวมทั้งหนังสือจากห้องสมุดส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดเก็บและให้บริการ ณ ตึกถาวรวัตถุ ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามว่า “หอพระสมุดวชิราวุธ” อันเป็นการเกิดพระเกียรติสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช

การปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้เหมาะสม ตามข้อมูลใน **สมุดมัคคุเทศ** ที่พรรณนาถึง “สิ่งของ” ต่างๆ ที่จัดเก็บในหอพระสมุดวชิรญาณ¹ จึงสันนิษฐานว่า การใช้พื้นที่ในหอวชิราวุธเป็นเช่นนี้

การใช้พื้นที่ในตึกถาวรวัตถุในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภ	พ	พ	ผ	ผ	ป	บ	บ	น	ธ	ท	อ	ค	ค	ณ	ช	ช	ณ	จ	...	ง	น	ก	ช	ก
หอพระสมุดวชิราวุธ																		ห้องสมุดทาง			สำนักงานราชบัณฑิตยสภา			
												ห้องบันไดใหญ่			ทะเบียน เข้า			5 ห้อง						

¹ ราชบัณฑิตยสภา. (2472). *สมุดมัคคุเทศ: นำเที่ยวหอพระสมุดและพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร*. พระนคร: ไสภณพิพิธธนาคาร.

5.2 งานเขียนของบุคคลร่วมสมัย: ภาพสะท้อนการพัฒนาหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

งานเขียนของบุคคลร่วมสมัยที่สะท้อนความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาในสังคมไทยและเกี่ยวข้องกับ การจัดหอพระสมุดสำหรับพระนคร แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ หนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร และราชบัณฑิตยสภา รวมทั้งผู้เกี่ยวข้องกับการจัดหอพระสมุดสำหรับพระนคร ที่อธิบายความก้าวหน้า ในการดำเนินงานของหอพระสมุดสำหรับพระนครและพิพิธภัณฑ์สถาน ซึ่งมีแบบแผนการเขียนแบบ เดียวกัน มีรายละเอียดต่างกันไปบ้างตามลำดับเวลา ทำนองเดียวกับประวัติและการดำเนินงานของ หอสมุดแห่งชาติ ที่ยกตัวอย่างไว้ในหัวข้อบทวทวรรณกรรม หนังสืออีกกลุ่มหนึ่งเป็นการค้นคว้าและเขียนเรื่อง ของสยามในมิติต่างๆ ทั้งที่เป็นโครงการของรัฐบาล อย่างหนังสือแนะนำสยามในการตั้งแสดงสิ่งของใน ต่างประเทศ หรือความสนใจส่วนบุคคลที่ค้นคว้าและเขียนเป็นบทความพิมพ์ในวารสารสยามสมาคม

บทความนี้ ขอยกตัวอย่างหนังสือเพียงกลุ่มละหนึ่งรายการ เพื่อเป็นตัวแทนความเคลื่อนไหว ด้านภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้แก่ **The Kingdom of Siam** และ บทความในหนังสือ **ดุสิตสมิต** ฉบับพระเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. 2464 ที่มีความเชื่อมโยงถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

5.2.1 The Kingdom of Siam (1904) – สยามสมาคม – หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

การค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับสยามในมิติต่างๆ สะท้อนความสนใจเรื่องสยาม ที่สอดคล้องกับการศึกษา เรื่องเกี่ยวกับสยามที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2446 เพื่อจัดทำหนังสือแนะนำประเทศสยามในการแสดงพิพิธภัณฑ์ นานาชาติที่เมืองเซนต์หลุยส์ สหรัฐอเมริกา ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วในตอนต้นของ บทความนี้ หากศึกษาบทความต่างๆ ที่รวมกันเป็นหนังสือเกี่ยวกับสยาม ซึ่งมีผู้รับผิดชอบเขียนเรื่องที่ หลากหลาย ได้แก่ ราชสำนักสยาม รัฐบาล คำอธิบายโดยทั่วไปเกี่ยวกับสยาม กระทรวงกลาโหมและ กระทรวงทหารเรือ สยามในมุมมองด้านประวัติศาสตร์ ภาษาของสยาม ศาสนาของสยาม เมืองหลวง การเงิน เงินตราและธนาคาร เกษตรกรรม การทำป่าไม้ ความยุติธรรม การศึกษา โบราณคดี การคมนาคมขนส่ง การทำเหมือง การพาณิชย์ และอุตสาหกรรมในสยาม โดยมีภาพประกอบจำนวนมาก

นาย เอ. เซซิล คาร์เตอร์ ผู้เป็นบรรณาธิการหนังสือเล่มนี้ได้เขียนอธิบายในตอนต้นว่า ผู้เขียน บทความเหล่านี้ล้วนเป็นข้าราชการในกรมกองต่างๆ และแม้ว่าจะไม่ปรากฏชื่อผู้เขียนในหนังสือ แต่หนังสือ เล่มนี้จัดพิมพ์ในประเทศสหรัฐอเมริกาเพื่อใช้ประกอบการตั้งแสดงพิพิธภัณฑ์ของสยาม จึงน่าจะมีหลักฐาน เป็นเอกสารจดหมายเหตุในจดหมายเหตุแห่งชาติ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้เขียนบทความนี้ยังมีได้ตรวจสอบ กับเอกสารจดหมายเหตุร่วมสมัย จึงขอสอบทานกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ที่น่าจะใช้เป็นหลักฐานได้

วารสารสยามสมาคมฉบับแรกที่พิมพ์เผยแพร่เมื่อ ค.ศ. 1904 มีบทความสั้นๆ ที่กล่าวถึงการก่อตั้ง สยามสมาคม เมื่อชาวไทยและชาวต่างประเทศที่ทำงานอยู่ในสยามได้รวมกันนัดประชุมเพื่อจัดตั้งสยาม สมาคม ณ โรงแรมโอเรียนเต็ล ในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 (พ.ศ. 2446)¹ นำไปสู่การตั้งสยาม สมาคมเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 1904 (พ.ศ. 2447) ในรายชื่อของผู้เข้าประชุมนั้น บางคนมีชื่อปรากฏว่า เป็นผู้เขียนบทความเกี่ยวกับสยามในหนังสือ **The Twentieth Century Impression of Siam** ด้วย จึงอนุมานว่า ผู้เข้าร่วมประชุมบางคนคือผู้เขียนบทความหัวข้อใกล้เคียงกันในหนังสือ **The Kingdom of Siam** ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

¹ Williamson, W.J.F. "The Foundation of the Society" (Online).

Dr. O. Frankfurter ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นบรรณารักษ์ใหญ่ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ. 2448 เขียนบทความ The National Library ใน **The Twentieth Century Impression of Siam**

Mr. A. Cecil Carter ข้าราชการกระทรวงธรรมการ ทำหน้าที่บรรณาธิการหนังสือ **The Kingdom of Siam** และเลขาธิการคณะกรรมการจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่เมืองเซนต์หลุยส์ ค.ศ. 1904 อาจเขียนบทความเรื่อง กระทรวงธรรมการ

Mr. F. H. Gile พระอินทรมนตรีศรีจันทรวงุมาร นายทหารเรือชาวอังกฤษ รับราชการอยู่ที่ อาณานิคมอินเดีย ขอเฝ้าตัวมาช่วยราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็น อธิบดีกรมสรรพากรคนแรก
Colonel Gerini นายพันเอก พระสารสาส์นพลชั้นตรี เจ้ากรมยุทธศึกษา กระทรวงยุทธนาธิการ นายทหารชาวอิตาลี ผู้สนใจศึกษาเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมสยาม เช่น ประเพณีโกนจุก

Mr. J. Homan van der Heide นายโฮมัน วันเดอไฮเด วิศวกรชาวดัตช์ เจ้ากรมคลองคนแรก

Dr. T. Masao ดร. โทกิชิ มาซาโอะ หรือพระยามหิทธิมนโปกรณ์โกศลคุณ ชาวญี่ปุ่นที่รับราชการ ในกระทรวงยุติธรรม คนไทยเรียก หมอมาซา เป็นหนึ่งในกรรมการร่างกฎหมายลักษณะอาญาร่วมกับ เจ้าพระยาอภัยราชา

ผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องโดยตรงกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร คือ ดร. โอ. แฟรงเฟอเทอ บรรณารักษ์ใหญ่และเลขานุการฝ่ายต่างประเทศ ผู้ติดต่อประสานงานกับต่างประเทศเพื่อแลกเปลี่ยน หนังสือระหว่างกัน จึงเห็นร่องรอยความเชื่อมโยงกันระหว่างสยามสมาคมกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร หากมีเวลาศึกษาเปรียบเทียบบทความในวารสารสยามสมาคมกับหนังสือที่หอพระสมุดวชิรญาณ จัดพิมพ์ จะเห็นการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน เมื่อหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครได้แปลบทความ ภาษาอังกฤษในวารสารสยามสมาคมพิมพ์เป็นหนังสือภาษาไทย ขณะเดียวกัน บทความภาษาอังกฤษ บางบทความในวารสารสยามสมาคมเป็นการแปลข้อเขียนหรือปาฐกถาภาษาไทยให้เป็นภาษาอังกฤษ เป็นต้น

5.2.2 หนังสือของผู้ที่เกี่ยวข้องกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

ผู้เกี่ยวข้องกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครที่เขียนบทความและหนังสือต่างๆ จำนวนมาก ได้แก่ ดร.โอ. แฟรงเฟอเทอ ศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สภานายกหอพระสมุด สำหรับผลงานที่เลือกมากกล่าวถึงในบทความนี้ เป็นพระนิพนธ์ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ครั้งที่ดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระฯ ซึ่งศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ ได้อ้างถึงว่าเป็นที่มาของข้อมูลในหนังสือนำชมหอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนครฉบับภาษาอังกฤษ¹

หนังสือที่กล่าวถึงความเป็นมาและพัฒนาการของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครอย่าง หลากหลาย ส่วนใหญ่เป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่มที่ อ้างอิงถึงเสมอ ได้แก่ **ตำนานหอพระสมุดฯ** เมื่อกล่าวถึงความเป็นมาในระยะต้นของหอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร ทรงอธิบายโดยให้ความสำคัญกับ “หนังสือ” เรื่องต่างๆ **สมุดมัคคุเทศ** ที่พิมพ์ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สะท้อนให้เห็นความสำคัญของทั้งหอพระสมุดและพิพิธภัณฑ์ โดยเฉพาะ

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2464). “ความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร” ใน *ดุสิตสมิต ฉบับพิเศษเฉลิมพระชนมพรรษา 2464*, หน้า 15-49.

อย่างยิ่ง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร จึงให้ความสำคัญกับ “สิ่งของ” มากกว่าหนังสือ บทความที่จะกล่าวต่อไปไม่มีใครจะมีผู้ใดกล่าวถึงโดยละเอียด

“ความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร” พิมพ์เผยแพร่ใน **ดุสิตสมิต** ฉบับพิเศษเฉลิมพระชนมพรรษา 2464 ซึ่งกล่าวถึงความเจริญของบ้านเมืองในประเด็นต่างๆ เช่น ทางพระราชไมตรี การคมนาคม จึงมีลักษณะสอดคล้องกับ **ดุสิตสมิต** คือ เป็นเรื่องอ่านเล่นสนุกๆ ไม่แสดง “ความเป็นวิชาการ” เหมือนบทพระนิพนธ์โดยทั่วไป มีรายละเอียดโดยสังเขปดังนี้

1. หลักฐานสะท้อนความสำคัญของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อกิจการหอพระสมุด: ทรงเปรียบเทียบความเจริญของหอพระสมุดฯ ได้อย่างน่าสนใจว่า “หอพระสมุดสำหรับพระนครจึงนับว่าเกิดขึ้นด้วยพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 3 พระองค์, ถ้าจะอุปมาว่าเป็นอย่างตัวบุคคล ก็เสมอพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นสกุล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดูจดังว่า เป็นบิดาที่ให้กำเนิด, แลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ทรงบำรุงเลี้ยงมาตั้งแต่เกิดมาจนเติบโตใหญ่ เสมออย่างมารดา”¹ การเปรียบเทียบพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น “มารดา” ของหอพระสมุดสำหรับพระนคร เพราะ “ทรงบำรุงเลี้ยงมาตั้งแต่เกิดมาจนเติบโตใหญ่” เป็นการอธิบายบทบาทของรัชกาลที่ 6 ได้อย่างชัดเจนที่สุด เนื่องจากทรงเป็นสภานายกคนแรก ที่วางแผนการดำเนินงานอย่างเป็นทางการมาตั้งแต่ต้น ทั้งเรื่องบุคลากรและระบบดำเนินการ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติก็ทรงทำนุบำรุงโดยการจัดหาสถานที่อันเหมาะสมและจัดหาหนังสือโดยไม่ต้องเสียทรัพย์

2. การเขียนนำชมหอพระสมุดสำหรับพระนคร: บทพระนิพนธ์นี้แสดงแนวคิดใหม่ในการนำเสนอ เพราะ “... จะแต่งเป็นทำนองรายงานการกระทรวงก็จริงใจว่า บางที่ท่านทั้งหลายอ่านไปจะเกิดเบื่อ ถ้าเช่นนั้นก็ไม่สมกับหนังสือ “ดุสิตสมิต.” อยู่ๆ กระนั้นเลยลองแต่งอย่างเชิญท่านทั้งหลายไปชมหอพระสมุดฯ ด้วยกัน เห็นจะดีกว่า. ข้าพเจ้าจะสมมุติตัวเป็นผู้นำ, แลสมมติท่านผู้อ่านเป็นผู้ไปชม อย่างเช่นผู้ที่ไม่เคยไปหอพระสมุดฯ มาแต่ก่อน”² การอธิบายหอพระสมุดสำหรับพระนครโดยให้ผู้อ่านสมมติว่า เป็นผู้ไปเที่ยวชมหอพระสมุดฯ เช่นนี้ น่าจะเป็นแนวคิดใหม่สำหรับพระนิพนธ์ **สมมุติบุคคล** ในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งผู้เขียนบทความได้นำเสนอให้เห็นเป็นแบบจำลอง (ดังที่ปรากฏในหัวข้อ 5.1.2)

3. ความเชื่อมโยงระหว่างหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครกับสยามสมาคม: นับเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด เมื่อทรงอธิบายเรื่องตู้ที่มีป้ายบอกว่า “สยามโซโซเอตี” ว่าเป็นเพราะ “หนังสือในตู้ใบนั้นเป็นของสยามสมาคม, สมาคมนั้นยังไม่มีสถานที่อยู่ประจำ. หอสมุดของสมาคมนั้นต้องอาศัยตามบ้านสมาชิกที่มีแก่ใจจะรับไว้, เปนการลำบากมาช้านาน จะใคร่ฝากไว้ในหอพระสมุดฯ นี้. กรรมการเห็นว่าสยามสมาคมก็อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์, แลได้ทำให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง จึงได้รับฝากหนังสือไว้, แลเพิ่มเวลาเปิดหอพระสมุดฯ ในวันเสาร์จนถึงค่ำ 7 นาฬิกาครึ่ง, สำหรับสมาชิกสยามสมาคมมาอ่านหนังสือได้ นอกจากเวลาที่เปิดหอพระสมุดฯ โดยปรกติอีกส่วนหนึ่ง.”³ นี่เป็นหลักฐานแสดงสายสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างหอพระสมุดสำหรับพระนครกับสยามสมาคมได้เป็นอย่างดี

¹ เรื่องเดิม, หน้า 16.

² เรื่องเดิม, หน้า 18.

³ เรื่องเดิม, หน้า 24.

6. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาข้อเขียนของบุคคลร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ทำให้เห็นร่องรอยว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทสำคัญต่อการวางพื้นฐานการพัฒนาหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร โดยร่วมมือกับสโมสรแห่งความรู้ที่สนใจศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับสยามในมิติต่างๆ คือ สยามสมาคม โดยใช้บุคลากรที่มีความรู้ด้านบรรณารักษศาสตร์ร่วมกัน เป็นการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ ที่มีชาวไทยและชาวต่างประเทศซึ่งพำนักอยู่ในประเทศไทย ร่วมกันศึกษาเรื่องของไทยในด้านต่างๆ

บทบาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเปลี่ยนแปลงไปเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ แต่ยังคงศึกษาร่องรอยได้จากการดำเนินงานของสภานายกหอพระสมุด ซึ่งยึดแบบอย่างที่ได้ทรงวางแนวทางไว้ พระราชกรณียกิจสำคัญ คือ การเปิดอาคารหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเพื่อประโยชน์ของสาธารณชน ณ ตึกถาวรวัตถุ ที่โอโถงงามสง่า และเป็นสถานที่ควรชมในพระนคร ต่อมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกฐานะของกรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้นเป็นราชบัณฑิตยสภา พระราชทานหนังสือฉบับพิมพ์ทั้งหมดในหอพระสมุดส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร และพระราชทานพื้นที่ทั้งหมดในพระราชวังบวรสถานมงคลให้เป็นพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร นำไปสู่การแบ่งเอกสารและหนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็น 2 ส่วน กล่าวคือ จารึก ไบลาน เอกสารฉบับเขียนต่างๆ จัดเก็บและให้บริการ ณ พระที่นั่งคิงคองพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งเคยใช้เป็นพิพิธภัณฑสถาน เรียกว่า หอพระสมุดวชิรญาณ ส่วนหนังสือฉบับพิมพ์ทั้งหมดจัดเก็บและให้บริการ ณ ตึกถาวรวัตถุ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างจนสำเร็จเพื่อให้เป็นหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครนั้น เรียกว่า หอพระสมุดวชิราวุธ อันเป็นการรักษาร่องรอยความเป็นมาของหอพระสมุดสำหรับพระนครและพระมหากษัตริย์สองพระองค์ผู้ทรงมีบทบาทสำคัญต่อความก้าวหน้าของการศึกษาและกิจการหอสมุดของไทยเป็นอย่างดี

บทความวิจัยเรื่องนี้ได้กล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างสยามสมาคมกับหอพระสมุดวชิรญาณไว้เพียงสังเขป และสามารถศึกษารายละเอียดความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาได้อีกมาก หากศึกษารายละเอียดผลงานที่ตีพิมพ์ในวารสารสยามสมาคมของบุคคลต่างๆ หรือศึกษาเปรียบเทียบการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างสยามสมาคมกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครและราชบัณฑิตยสภาโดยพิจารณาจากสิ่งพิมพ์ของ “สโมสรแห่งความรู้” ทั้งสองแห่งนี้ ตลอดจนวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่างๆ จะช่วยทำให้เข้าใจภาพรวมของประวัติศาสตร์ไทยในสมัยนั้นได้ดียิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานเลขาธิการกรมศิลปากร ราชบัณฑิตยสภา เรื่องเบี้ยบ้านาญของศาสตราจารย์ยอช เซเดส์. (สจช. ศธ. 0701.7/70)
 ----- หอพระสมุดสำหรับพระนคร. เรื่องตำนานและรายงานหอพระสมุดสำหรับพระนคร. (สจช. ศธ. 0701.6/253)

เอกสารภาษาไทย

- [กรรมสัมปาทิกหอพพระสมุทวชิรญาณ] รายงานหอพพระสมุทวชิรญาณจำนวนปีที่ 8. กรุงเทพฯ: [ม.ป.ท.] รัตนโกสินทรศก 109 (พ.ศ. 2433)
- กัญญา ศรีอุตม. (2549). จาก 'นาเชนแนล เอกซีบีเชน' ถึง 'สยามรัฐพิพิธภัณฑ์: ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- “คำกราบบังคมทูลในการเปิดหอพพระสมุทฯ ใหม่ พ.ศ. 2459” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 33 ตอนที่ 14 มกราคม 2459): 2857-2858.
- ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2459). *ตำนานหอพพระสมุท หอพพระมณฑลเกียรติยศธรรมหอพวชิรญาณ หอพพุทธ-ศาสนสังคหะ แลหอสุมุดสำหรับพระนคร*. พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร.
- ธนพงศ์ จิตต์สง่า. (2552). *วชิรญาณ กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2427-2448*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- “ประกาศจัดการหอพพระสมุทวชิรญาณให้เป็นหอสุมุดสำหรับพระนคร รัตนโกสินทรศก 124” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 22 ตอนที่ 24 (15 ตุลาคม 124 (พ.ศ. 2448) หน้า 619-621.
- “ประกาศพระราชทานสมุทส่วนพระองค์ ของสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แก่หอพพระสมุทสำหรับพระนคร” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* ปีที่ 42 ตอนที่ 0 ง (17 มกราคม 2468) หน้า 3206-3207.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2547). “สืบสาวกำเนิดหอสุมุดแห่งชาติ: หนังสือกับความเป็นชาติ” *ศิลปวัฒนธรรม* 25, 9 (กรกฎาคม 2547): 112-123. (แปลเก็บความจาก Patrick Jory. “Books and the Nation: The Making of Thailand’s National Library” *Journal of Southeast Asian Studies*. 30, 2 (September 2000): 122-137.
- “พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบกรมในกระทรวงธรรมการ พุทธศักราช 2476” *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 50 ตอนที่ 0 ก (23 พฤษภาคม 2476): 233.
- แมนมาส ขวลิต. (2509). *ประวัติหอสุมุดแห่งชาติ*. พระนคร: ศิวพร.
- ราชบัณฑิตยสภา. (2472). *สมุทมัคคุเทศ: นำเที่ยวหอพพระสมุทและพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร*. พระนคร: โสภณ พิพรรฒธนากร.
- ราชบัณฑิตยสภา. (2469). *อธิบายว่าด้วยหอพพระสมุทวชิรญาณแลพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร*. พระนคร: โสภณ พิพรรฒธนากร.
- วรพจน์ วีรผลิน. (2525). *พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์: พระประวัติและผลงานที่เกี่ยวข้องกับหอสุมุดแห่งชาติ* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรัทธวงศ์, พระยา. (2459). *นิวัตพระมหานครโดยวิธรอบพิภพ*. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย.
- สหาย, สัจฉินานนท์. (2003). *ยุวกษัตริย์รัชกาลที่ 5 เสด็จอินเดียน*. (กัญญา ศรีอุตม แปลจาก Sahai, Sachchidanand. *INDIA in 1872: as Seen by a Siamese*. Delhi: B.R. Publishing Corporation.) กรุงเทพฯ: มติชน, 2559.

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร. (2543). ราชบุรี: กรมศิลปากร.

หอสมุดแห่งชาติ.. *หอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สหประชาพานิชย์, 2528.

หอสมุดแห่งชาติ, สำนัก. (2548). *100 ปี หอสมุดแห่งชาติ*. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม

เอมอร เจริญรัตน์. (2511). *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: พระนิพนธ์และผลงาน
พัฒนาหอสมุดแห่งชาติของพระองค์* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอกสารภาษาต่างประเทศ

A. Carter, Cecil. (1904). *The Kingdom of Siam*. New York and London: Knickerbocker Press.

Coedès, George. (1924). *The Vajirākāna National Library*. Bangkok: Bangkok Times Press.

Crown Prince of Siam. (1901). *War of the Polish Succession*. Oxford: Blackwell.

Frankfurter, Oskar. (1908). "The National Library" in Wright. Arnold and Breakspear, Oliver T.
The Twentieth Century Impressions of Siam. London, Lloyds Greater Britain Publishing
Company. : pp. 247-251

(1900). *Le Royaume de Siam: Notice Historique, Economique, et Statistiques*. Paris: Imprimerie
Industrielle et artistique.

Jory, Patrick. (2000). "Books and the Nation: The Making of Thailand's National Library" *Journal of
Southeast Asian Studies*. 31, 2 (September 2000): 122-137.

Williamson, W.J.F. (1904). "The Foundation of the Society"

www.siamese-heritage.org/jsspdf/1904/JSS_001_Oj_FoundationOfTheSociety.pdf

* ภาพประกอบบทความผู้เขียนทำขึ้น โดยใช้ภาพถ่ายเส้นหน้าตัด ตึกถาวรวัตถุ ที่ปรากฏในบัตรเชิญของกรมศิลปากร
เนื่องในการเปิดหอพระสมุดปิยมหาราชรุกและนิทรรศการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ตึกถาวรวัตถุ 27 กันยายน 2558. ประกอบกับข้อมูลจากหนังสือตำนานหอสมุดฯ (2549) กับสมุดมัคคุเทศ
(2572)